

Metodoloģijas efekti: jautājumu formulējuma un skalas ietekme "Sabiedrības saliedētības radara" mērījumos

Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS (Iveta Kažoka, Ieva Strode)

2025.gada novembris

Satura rādītājs

Ievads	3
Metodoloģija	4
Eksperiments Nr.1. Uzticēšanās sabiedriskajiem medijiem	5
Eksperiments Nr.2. Uzticēšanās līdzcilvēkiem.	7
Eksperiments Nr.3. Nodokļu nenomaksāšanas tolerēšana.....	9
Eksperiments Nr.4. Neoficiālu maksājumu valsts pārvaldē tolerēšana.	11
Eksperiments Nr.5. Respondentu sajūta par savu ietekmi Latvijā.	13
Secinājumi	15
Rekomendācijas	17

Ievads

Sabiedrības integrācijas fonds (SIF) 2023. gadā ieviesa jaunu, valsts līmeņa sabiedrības saliedētības monitoringa rīku – "Sabiedrības saliedētības radars" (turpmāk – Radars). Šis instruments, kas sastāv no 29 detalizētiem indikatoriem, ir izveidots ar mērķi nodrošināt politikas veidotājus un sabiedrību ar uzticamiem, regulāri ievāktiem datiem par sabiedrības integrācijas un sabiedrības saliedētības situāciju Latvijā. "Radars" kalpo kā agrīnās brīdināšanas sistēma, ļaujot laikus identificēt tendences un riskus dažādās sabiedrības dzīves jomās.

"Radara" patiesā vērtība un praktiskā nozīme pilnībā atklāsies ilgtermiņā, kad tiks izveidotas stabilas datu laika rindas. Nākamais datu ievākšanas posms ir paredzēts 2026. gadā, un tas ļaus pirmo reizi novērtēt izmaiņas dinamikā. Tomēr jebkura monitoringa sistēma ir tik uzticama, cik stabils un nemainīgs ir tās mērinstruments – šajā gadījumā, aptaujas anketa. Socioloģisko pētījumu metodoloģijā ir plaši dokumentēts, ka pat šķietami nelielas izmaiņas jautājuma formulējumā, atbilžu skalā vai pat jautājuma secībā anketā var radikāli ietekmēt iegūtos rezultātus.

Ja 2026. gada mērījums uzrādīs statistiski nozīmīgas atšķirības salīdzinājumā ar 2023. gadu, politikas veidotājiem ir jābūt pilnīgi drošiem, ka tās atspoguļo reālas pārmaiņas sabiedrības noskaņojumā, nevis ir metodoloģisks artefakts – mānīgs rezultāts, ko radījusi pati mērīšanas procedūra. Lai preventīvi novērtētu šos riskus un pārbaudītu "Radara" indikatoru metodoloģisko stabilitāti, Sabiedriskās politikas centrs PROVIDUS īstenoja šo metodoloģisko eksperimentu.

Pētījuma mērķis ir sniegt metodoloģiski pamatotas atbildes uz jautājumu: cik robusti ir "Radara" galvenie indikatori pret alternatīviem formulējumiem, skalām un jautājumu formātiem? Lai to noskaidrotu, tika izmantota *split-ballot* eksperimenta metode. Tika izveidotas divas reprezentatīvas, demogrāfiski līdzvērtīgas respondentu grupas (Aptauja A un Aptauja B). Viena grupa (Aptauja A) no pētījuma centra SKDS saņēma jautājumus tieši tādos, kādi tie ir iekļauti "Radarā", savukārt otra grupa (Aptauja B) saņēma konceptuāli līdzīgus jautājumus, bet ar mērķtiecīgi mainītu formulējumu, skalu vai kontekstu.

Šis ziņojums sistemātiski izklāsta piecu veikto eksperimentu rezultātus, salīdzinot iegūtos datus starp abām respondentu grupām. Katrā eksperimentā tiek analizēts konkrēts "Radara" temats: uzticēšanās demokrātijas institūcijām, vispārējā sabiedriskā uzticēšanās, nodokļu nomaksas tolerance, attieksme pret korupciju un personiskās ietekmes sajūta. Pētījuma noslēgumā sniegti galvenie secinājumi par metodoloģijas ietekmi un praktiskas rekomendācijas gan "Sabiedrības saliedētības radara" turpmākajiem īstenošanai saistībā ar 2026. gada pārmērījumu, gan citiem publiskā sektora socioloģisko pētījumu pasūtītājiem.

Metodoloģija

Pētījumu datu vākšana īstenoja SKDS kā *split-ballot* eksperimentu ar divām neatkarīgām, demogrāfiski līdzvērtīgām apakšizlasēm (Aptauja A un Aptauja B; katrā 1005 respondenti no nacionālā tiešsaistes paneļa). Abām apakšizlasēm anketas sākumā tika iekļauts identisks kontroles jautājums par kopīguma izjūtu ("Cilvēkiem mūsu valstī ir daudz kā kopīga"), lai pārbaudītu abu bloku salīdzināmību. Tā kā starp blokiem tika konstatēta robežlīmeņa atšķirība ($p = 0,050$), papildus pamatsvēršanai pēc dzimuma, vecuma, reģiona un tautības tika veikta papildu kalibrācija pēc šī kontroles jautājuma. Pēc kalibrācijas starpība vairs nebija statistiski nozīmīga ($p = 0,067$), tādēļ turpmākās atšķirības starp Aptauju A un B ir interpretējamās kā jautājuma formulējuma vai atbilžu formāta efekti, nevis izlases disbalanss.

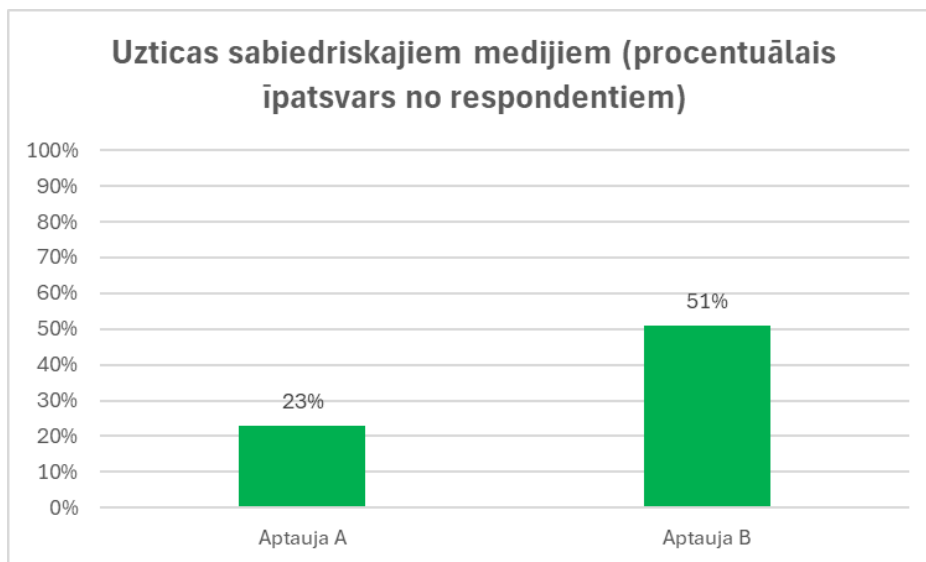
Eksperimentā tika testēti pieci jautājumu pāri, kuros viens un tas pats koncepts tika mērīts ar atšķirīgu formulējumu un/vai atbilžu skalu. Pirms analīzes katram pārim tika iepriekš definēts datu pārveidošanas plāns (kartējums), proti, kā Aptaujas B atbilžu kategorijas ir pārveidojamas Aptaujas A kategorijās. Piemēram, 10 punktu vērtējumi tika pārveidoti piecās Likerta kategorijās; citos gadījumos tika salīdzinātas saturiski līdzvērtīgas kopsomas, piemēram, "pilnībā + drīzāk uzticos" vai "nekad nav pieņemami". Atbildes "Grūti pateikt/NA" netika iekļautas saturiskajās kategorijās un netika izmantotas statistiskajā analīzē.

Primārie salīdzinājumi starp Aptauju A un Aptauju B tika veikti, izmantojot Mann–Whitney U testu ordināliem datiem; ziņojumā sniegta Z statistika un divpusējā p-vērtība. Šī statistiskā metode tika izvēlēta, jo tā ir piemērota tieši ordinālo datu (piemēram, attieksmes skalu no "pilnīgi piekrītu" līdz "pilnīgi nepiekrītu") salīdzināšanai. Tests ļauj novērtēt, vai atbildes vienā grupā ir sistemātiski augstākas vai zemākas nekā otrā. Ziņojumā sniegtā p-vērtība (statistiskā nozīmīguma līmenis) norāda, cik ticami ir, ka novērotā atšķirība starp abām aptaujas versijām ir reāla jautājuma formas ietekme, nevis tikai nejaušs izlases efekts.

Rezultāti ir prezentēti kā svērtas proporcijas; papildus pieejami arī nesvērtie skaiti (respondentu skaits) kā atskaites punkts izlases apjomam un atbilžu sadalījumam. Anketa tika administrēta tiešsaistē, un datu apstrāde veikta ar standarta statistikas programmatūru. Metodoloģiskā procedūra balstās uz trīs elementiem: (1) kontroles jautājuma izmantošana kalibrācijai, (2) iepriekš definēti datu pārveidošanas plāni (kartējumi) starp formātiem un (3) vienots datu analīzes protokols visiem pieciem pāriem. Šī pieeja nodrošina, ka novērotās atšķirības atspoguļo instrumenta ietekmi (formulējumu un skalu), nevis izlases struktūras vai aptaujas administrēšanas īpatnību radītas svārstības.

Saistībā ar "Radaru" jāatzīmē, ka vairākas pamatmetrikas (piemēram, vispārējā uzticēšanās līdzcilvēkiem ar Likerta skalu, institūciju uzticēšanās saraksta pieeja, uzvedības pieņemamības skala nodokļu nenomaksai) tieši atbilst "Radara" metodoloģijai, un tādēļ tās tika iekļautas Aptaujas A versijā. Aptaujas B versijas tika veidotas tikai metodoloģiskam salīdzinājumam, lai kvantitatīvi novērtētu, kā alternatīvs formulējums vai skala var ietekmēt (pabīdīt) rādītāju līmeni.

Eksperiments Nr.1. Uzticēšanās sabiedriskajiem medijiem.

Pētījumā iekļautais jautājumu pāris par uzticēšanos sabiedriskajiem medijiem ir spilgts piemērs tam, cik būtiski atšķirīga var būt iedzīvotāju atbilde, ja mainās jautājuma formāts, pat ja tiek mērīts viens un tas pats saturs. Abas aptaujas versijas – A un B – attiecas uz uzticēšanos Latvijas sabiedriskajiem medijiem (LTV, Latvijas Radio un portālam lsm.lv), taču tie uzdoti atšķirīgā veidā. A aptaujas versijā sabiedriskie mediji tika iekļauti institūciju sarakstā līdzās Saeimai, Ministru kabinetam, pašvaldībām, tiesu sistēmai un sabiedriskajām organizācijām, un respondentiem bija jāatzīmē visas institūcijas, kurām viņi pilnībā vai daļēji uzticas. Savukārt B aptaujas versijā sabiedriskajiem medijiem bija veltīts atsevišķs jautājums ar četrpakāpju atbilžu skalu – “pilnībā uzticos”, “drīzāk uzticos”, “drīzāk neuzticos”, “pilnībā neuzticos”.

Atšķirība starp šiem diviem formātiem izrādījās viena no lielākajām visā eksperimentā. Saraksta formātā (A aptaujā) tikai 23 procenti respondentu atzīmēja, ka uzticas sabiedriskajiem medijiem, savukārt to respondentu vidū, kuriem šis pats jautājums tika uzdots kā atsevišķs vērtējuma jautājums (B aptaujā), uzticēšanos pauda jau 51 procents aptaujāto. Statistiskais tests (Mann-Whitney) uzrāda ļoti būtisku atšķirību ($Z = -13,4$; $p < 0,001$). Tas nozīmē, ka šī atšķirība ir stabila, ticama un interpretējama kā reāls jautājuma formas ietekmes rezultāts, nevis izlases nejaušība.

Šāds rezultāts labi ilustrē plaši zināmo “atzīmē visu, kas piemērojams” jeb *check-all-that-apply* formāta ietekmi uz atbildēm. Ja respondentam tiek dots garš saraksts ar vairākām institūcijām, viņš bieži atzīmē mazāk pozīciju, nekā viņš faktiski atzīmētu, ja jautājums tiktu uzdots katrai institūcijai atsevišķi. Tas notiek tādēļ, ka šāds uzdevums prasa lielāku kognitīvo piepūli – cilvēks

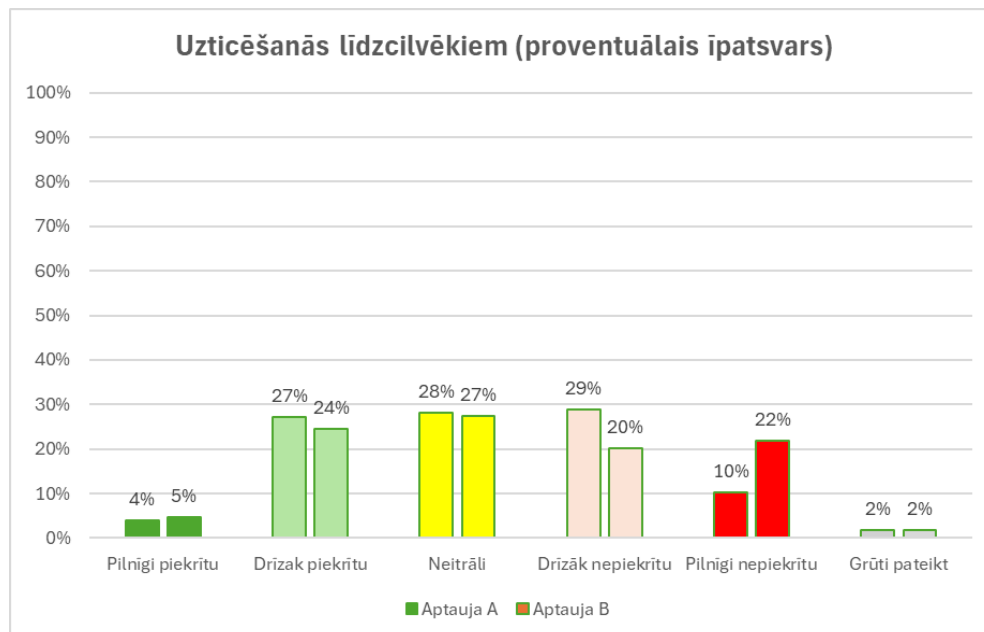
nereti “nogurst” un pārtrauc rūpīgi izvērtēt katru rindu. Turpretī, ja jautājums veltīts tikai vienam objektam, respondenti daudz precīzāk apdomā savu attieksmi, un rezultātā piekrītošo īpatsvars pieaug. Līdz ar to šajā gadījumā zemākais uzticēšanās rādītājs nav pierādījums sliktākajai attieksmei pret sabiedriskajiem medijiem, bet gan jautājuma dizaina īpatnība.

“Radara kontekstā jautājums par uzticēšanos institūcijām tiek izmantots citam mērķim – lai novērtētu kopējo sabiedrības uzticības līmeni valsts pamatinstitūcijām un lai noskaidrotu, vai pieaug vai samazinās to cilvēku īpatsvars, kuri neuzticas nevienai no tām. Tieši šim nolūkam tiek analizēta atbilde “neuzticos nevienai no šīm”, kas atspoguļo vispārēju politiskās uzticēšanās trūkumu. Līdz ar to sabiedriskie mediji šajā sarakstā ir tikai viens no rādītājiem, un šis jautājums netiek izmantots, lai mērītu specifisku uzticēšanos medijiem, bet gan lai iegūtu indikatoru par plašāku uzticēšanās vidi sabiedrībā.

Tomēr, ņemot vērā šī eksperimenta rezultātus, secināms, ka “Radarā” izmantotais jautājums (“A” aptaujas tipa – ar institūciju sarakstu) ir metodoloģiski atbilstošs un būtu jāatkārto tieši tādā pašā veidā arī turpmākajos mērījumos. Jebkuras izmaiņas – piemēram, pāreja uz atsevišķiem jautājumiem katrai institūcijai – radītu būtiski augstākas uzticēšanās vērtības un līdz ar to padarītu iepriekšējos un turpmākos datus nesalīdzināmus. Šis eksperiments parāda, cik ļoti formāts var ietekmēt atbildes, un apliecina nepieciešamību konsekventi saglabāt līdzšinējo jautājuma uzbūvi.

Vienlaikus šis gadījums ir vērtīgs metodoloģisks piemērs. Tas uzskatāmi pierāda, ka pat tad, ja tēma ir viena un tā pati, atšķirīgs jautājuma formulējums vai struktūra var radīt divkārtu atšķirību atbildēs. Tieši tāpēc šajā pētījumā jautājums par sabiedriskajiem medijiem tika iekļauts ilustratīvam nolūkam – nevis lai novērtētu pašu uzticēšanos medijiem, bet lai parādītu, cik viegli mērījuma rezultātus var ietekmēt jautājuma forma. Tas ir atgādinājums tam, ka socioloģisko datu salīdzināmība laika gaitā nav pašsaprotama – to var saglabāt tikai ar stingru metodoloģisko disciplīnu un nemainīgu instrumentāriju.

Eksperiments Nr.2. Uzticēšanās līdzcilvēkiem.

Pētījumā iekļautais jautājumu pāris par vispārējo sociālo uzticēšanos ļauj pārbaudīt, cik ļoti atbilst formāts var ietekmēt rādītāju, pat ja tiek mērīts tas pats saturs. Pirmās aptaujas versijā izmantots tieši tas formulējums un skala, ko lieto “Radarā”: “Lūdzu, novērtējiet, cik lielā mērā Jūs piekrītat vai nepiekrītat šādam apgalvojumam: lielākajai daļai cilvēku var uzticēties”, ar piecām atbilstu kategorijām – “pilnīgi piekrītu”, “drīzāk piekrītu”, “neitrāli”, “drīzāk nepiekrītu”, “pilnīgi nepiekrītu” – un opciju “grūti pateikt”. Otrās aptaujas versijā tā pati ideja tika mērīta ar desmit punktu skalu, kur 1 nozīmēja “piesardzības nekad nevar būt par daudz”, bet 10 – “lielākajai daļai cilvēku var uzticēties”.

Lai abus formātus padarītu tieši salīdzināmus, otrās aptaujas (aptauja B) atbildes tika pārveidotas pirmās aptaujas (aptauja A) kategorijās: 10–9 atbilda “pilnīgi piekrītu”, 8–7 – “drīzāk piekrītu”, 6–5 – “neitrāli”, 4–3 – “drīzāk nepiekrītu”, 2–1 – “pilnīgi nepiekrītu” (NA/“grūti pateikt” tika saglabāts atsevišķi). Pēc šādas pārkategorizēšanas sadalījums ir šāds: “pilnīgi piekrītu” – 4% A blokā pret 5% B blokā; “drīzāk piekrītu” – 27% pret 24%; “neitrāli” – 28% pret 27%; “drīzāk nepiekrītu” – 29% pret 20%; “pilnīgi nepiekrītu” – 10% pret 22%; “grūti pateikt” – 2% abos blokos. Tātad piekrītošo kopa (“pilnīgi” + “drīzāk” piekrītu) A blokā ir 31%, B blokā – 29%, bet skeptisko atbilstu sadalījumā notiek pārbīde intensitātē: B blokā būtiski pieaug “pilnīgi nepiekrītu” un samazinās “drīzāk nepiekrītu”.

Šī atšķirība atspoguļo skales psiholoģiju. Likerta piekrišanas skalā daļa respondentu, sastopot pozitīvu apgalvojumu, mēdz izvēlēties mērenu “drīzāk nepiekrītu”. Turpretī desmitpunktu skalā

alternatīva “piesardzības nekad nevar būt par daudz” ir semantiski “maigs” veids, kā paust skepsi, tādēļ cilvēki biežāk izvēlas zemākos skalas galus (1–2), kas pēc pārkategorizēšanas iekrīt kategorijā “pilnīgi nepiekrītu”. Rezultātā kopējais piekrītošo īpatsvars mainās maz, taču īpaši zemas uzticēšanās respondentu atbilžu sadalījums pārbīdās no mērena uz izteiktu.

Atšķirība ir statistiski nozīmīga: Mann–Whitney tests uzrāda $Z = -2,435$; $p = 0,015$, tātad starpība nav nejauša. Taču formāta maiņas **praktiskā** ietekme ir maza – rādītājs ir samērā stabils pret šo konkrēto metodes maiņu. Tas saskan ar procentuālajā sadalījumā novēroto: ir redzama intensitātes pārbīde starp “drīzāk” un “pilnīgi” nepiekrītu, bet indikatora kodols – piekrītošo īpatsvars – paliek gandrīz nemainīgs.

“Radarā” šis rādītājs tiek definēts kā “lielāks Latvijas iedzīvotāju skaits (īpatsvars), kuri uzskata, ka lielākajai daļai cilvēku var uzticēties”, un to aprēķina, summējot atbildes “pilnīgi piekrītu” un “drīzāk piekrītu”. 2023. gadā šis īpatsvars bija 39% (avots: Sabiedrības saliedētības indekss). Eksperimenta rezultāti apliecina, ka tieši šis formulējums un piecu pakāpju Likerta skala ir piemērota un nodrošina salīdzināmību laika griezumā: pat alternatīvs mērījums ar 10 punktu skalu nespēja būtiski izmainīt piekrītošo kopu.

Secinājums šim indikatoram: “Radarā” jā saglabā esošais formulējums un aprēķina loģika (“pilnīgi” + “drīzāk” piekrītu). Alternatīvas metodes, piemēram, 10 punktu skala, nav piemērotas šī indikatora aizstāšanai, jo tās maina atbilžu intensitāti un var radīt šķietamus tendenču lēcienus vai kritumus, kas patiesībā ir skalas efekts, nevis sabiedrības noskaņojuma maiņa.

Eksperiments Nr.3. Nodokļu nenomaksāšanas tolerēšana.

Pētījumā iekļautais jautājumu pāris par attieksmi pret nodokļu nenomaksāšanu ilustrē, cik spēcīgi rezultātus ietekmē jautājumā ietvertās normas formulējums. Aptaujas A versijā respondenti vērtēja konkrētu rīcību 10 punktu skalā, kur 1 nozīmēja “pilnīgi nepieņemama”, bet 10 – “pilnīgi pieņemama”: “Privātpersona vai pašnodarbinātais izvairās no nodokļiem, neuzrādot savus ienākumus vai daļu no saviem ienākumiem.” Aptaujas B versijā tā pati tēma bija formulēta kā normatīvs apgalvojums ar piekrišanas skalu: “Izvairīšanās no nodokļu nomaksas ir nepieņemama.”

Lai salīdzinātu abus formātus, Aptaujas A gadījumā par pieļaujošām tika uzskatītas atbildes 7–10 (“drusku pieņemami” līdz “pilnīgi pieņemami”). Turpretī Aptaujas B gadījumā pieļaušanu pauda tie, kas normatīvajam apgalvojumam atbildēja “drīzāk nepiekrītu” vai “pilnīgi nepiekrītu”.

Pēc šādas salāgošanas kļuva redzams skaidrs kontrasts. Aptaujā A 18,4% respondentu atzina, ka nodokļu nenomaksāšana (kā tā bija aprakstīta) ir pieņemama vismaz zināmā mērā (vērtējums 7–10 skalā). Turpretī Aptaujā B, kur jautājums bija formulēts normatīvi, pieļaušanas īpatsvars saruka līdz 8,5% (tie, kas nepiekrīta apgalvojumam, ka šāda rīcība ir nepieņemama). Tātad, mainot tikai formulējumu, atbildes atšķīrās par aptuveni desmit procentpunktiem.

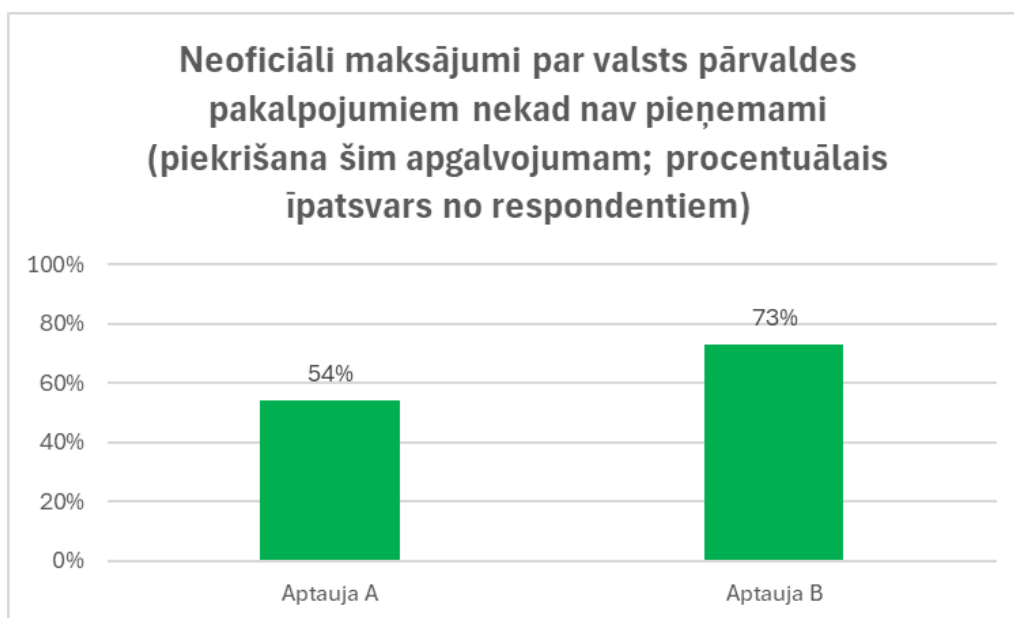
Statistiskais tests (Mann–Whitney $Z = -6,697$; $p < 0,001$) apliecina, ka starpība nav nejauša. Praktiskais efekta lielums nav liels, bet tas ir ievērojams tad, ja tiktu mērītas, piemēram, izmaiņas šajā rādījumā reizi trīs gados - tādā gadījumā alternatīva jautājuma formulējuma izvēle varētu vest pie izmaiņām rezultātos nevis tāpēc, ka notikušas izmaiņas sabiedrībā, bet gan tādēļ, ka pamainījusies aptaujas veikšanas metodoloģija.

Šo atšķirību nosaka normas izteiksmes psiholoģija. Vērtējot rīcību skalā (kā Aptaujā A), daļai respondentu ir vieglāk atzīmēt “drusku pieņemami” (7–8), it īpaši situācijās, ko viņi uztver kā “pelēko zonu”. Savukārt normatīvā forma “ir nepieņemama” (kā Aptaujā B) pieprasa atklātu iebildumu pret normu (“nepiekrītu”), kas skan skarbāk un ir sociāli mazāk vēlama atbilde. Rezultātā daļa cilvēku atturas vai pāriet uz neitrālu pozīciju. Līdz ar to Aptaujas B formāts sistemātiski pazemina deklarēto pieļaujamību, atspoguļojot nevis attieksmes maiņu, bet atšķirīgu veidu, kā respondentiem lūgts formulēt savu vērtējumu.

“Radara” mērķiem būtiska ir tieši uzvedības pieņemamības skala (Aptaujas A tipa jautājums), jo tā ļauj nošķirt stingru nosodījumu no nosacītas pieļaušanas un precīzāk fiksēt izmaiņas “pelēkajā zonā”. Šī pieeja atbilst līdzšinējai indikatoru loģikai (piemēram, 2023. gadā ap 18% iedzīvotāju uzskatīja par pieņemamu neuzrādīt ienākumus, lai izvairītos no nodokļiem) un nodrošina salīdzināmību laika gaitā. Savukārt normatīvs apgalvojums (“... ir nepieņemama”) pārbīda atbildes uz zemāku vērtējumu un nenodrošinātu salīdzināmu līmeni ar iepriekšējiem mērījumiem, vienlaikus apslēpjot mērenās pieļaušanas daļu.

Secinājums šim indikatoram ir tāds, ka “Radaram” jāturpina izmantot esošais Aptaujas A formulējums ar 10 punktu skalu un to pašu datu griezumumu (7–10 = pieļaušana). Alternatīvas ar normatīvu apgalvojumu šī rādītāja vietā nav piemērotas, jo tās tehnisku iemeslu dēļ rada zemāku pieļaujamības līmeni. Tās var radīt šķietamas tendenču svārstības, kas patiesībā atspoguļotu tikai instrumenta maiņu, nevis sabiedrības noskaņojuma pārmaiņas.

Eksperiments Nr.4. Neoficiālu maksājumu valsts pārvaldē tolerēšana.

Šajā jautājumu pāri tika salīdzinātas divas šķietami līdzīgas, bet praktiski atšķirīgi uztvertas situācijas. Aptaujas A versijā jautājums tika uzdots vispārīgi: “Ja runā vispārīgi, tad gadījumā, ja Jūs kaut ko vēlētos saņemt no valsts pārvaldes, līdz kādai pakāpei Jūsaprāt būtu pieņemami sniegt naudu?” ar atbilžu kategorijām “vienmēr pieņemami”, “dažreiz pieņemami”, “nekad nav pieņemami”, “grūti pateikt”. Aptaujas B versijā tika izmantots tas pats formulējums ar izšķirošu precizējumu: “... neoficiāli, ārpus kases sniegt naudu?”. Tieši šis precizējošais apzīmējums (“ārpus kases”) izslēdz divdomību par oficiālām iemaksām un fokusē atbildi uz kukuļošanu.

Salīdzinājums rāda izteiktu nosodījuma pieaugumu, tiklīdz neoficiālais raksturs ir nosaukts skaidri. Aptaujā A “nekad nav pieņemami” atbildēja 54,3%, savukārt Aptaujā B – jau 72,9%. Tātad skaidrais “ārpus kases” precizējums palielina nosodījumu par 18,6 procentpunktiem, attiecīgi samazinot “dažreiz/vienmēr pieņemami” atbilžu daļu.

Statistiski atšķirība ir ļoti nozīmīga (Mann–Whitney $Z = -8,291$; $p < 0,001$). Šis rezultāts neatspoguļo pēkšņu vērtību maiņu sabiedrībā, bet gan formulējuma skaidrības efektu: vispārīgais Aptaujas A jautājums ļauj daļai respondentu domāt arī par legālām maksāšanām, bet Aptauja B viennozīmīgi norāda uz nelikumīgu rīcību.

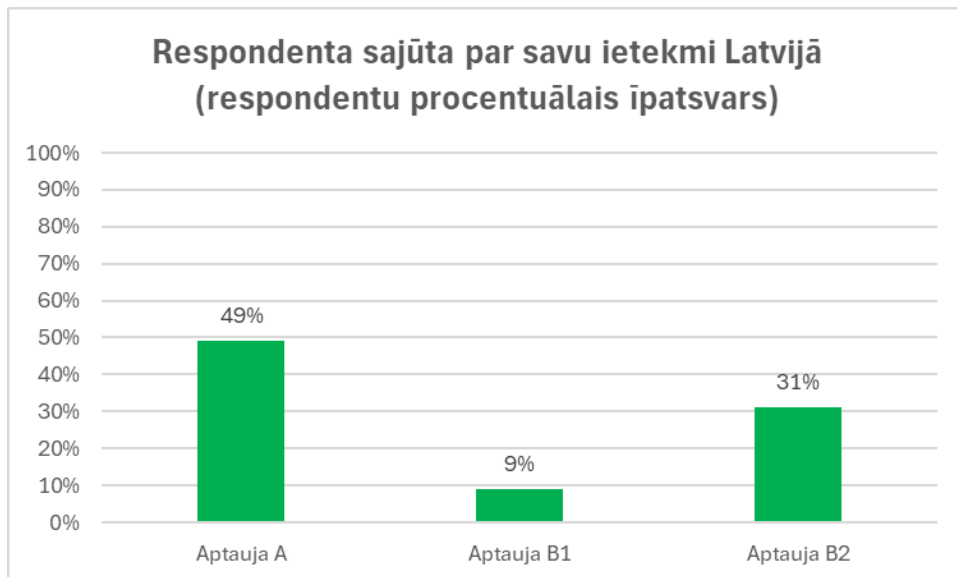
Svarīgi atzīmēt, ka Aptaujas A oriģinālais formulējums vēsturiski nāk no Eiropas Komisijas Korupcijas Eirobarometra (piem., QA4.1; 2023. gadā Latvijā aptaujāti tikai pilsoņi, $n \approx 1009$). Eirobarometra mērķis ir kartēt korupcijas izplatības uztveri ES dalībvalstīs, un tā vispārīgais jautājums par “naudas sniegšanu” ir piemērots starptautiskam salīdzinājumam. Tomēr šis eksperiments pierāda, ka Latvijā vispārīgais formulējums tikai daļēji mēra attieksmi tieši pret korupciju: daļa atbilžu atspoguļo attieksmi pret “maksāšanu” vispār (ieskaitot oficiālas iemaksas - nodevas, līdzmaksājumus), nevis pret neoficiāliem maksājumiem. Tāpēc, tā kā “Radara” mērķis ir uzraudzīt tieši toleranci pret neoficiāliem maksājumiem valsts pārvaldē, saturiski korektāks ir Aptaujas B formulējums ar frāzi “neoficiāli, ārpus kases”.

“Radara” indikatoru loģikā (ekonomiskā solidaritāte) “pieņemamība” tiek rēķināta, summējot atbildes “vienmēr pieņemami” un “dažreiz pieņemami”, un šī rādītāja pieaugums laika gaitā būtu negatīva tendence. Šajā kontekstā Aptaujas B formulējums nodrošina, ka mērām tieši to, kas jāmonitorē – attieksmi pret kukuļošanu, nevis plašu maksājumu spektru.

Lai nākamajos “Radaros” pārietu uz saturiski precīzāko Aptaujas B formulējumu, vienā mērījuma vilnī ir nepieciešams īstenot “tilta risinājumu”, lai nodrošinātu datu salīdzināmību. Praktiski tas nozīmē vienā aptaujā uzdot abus jautājumus (A un B versiju) divām līdzvērtīgām apakšizlasēm, izmantojot nejaušinātu secību un starp abiem jautājumiem ievietojot neitrālus jautājumus, lai mazinātu savstarpējo ietekmi. Pēc tam tiek aprēķināta starpība starp “pieņemamības” rādītājiem abiem formulējumiem, novērtēts 95% ticamības intervāls un pārbaudīta šīs starpības stabilitāte galvenajās sociāli demogrāfiskajās grupās un aptaujas veidos (klātie/interne). Ja starpība ir stabila, to izmanto kā korekciju pārejai; ja nē, indikatoram tiek fiksēts jauns sākumpunkts un tādā gadījumā diemžēl šo vērtību pirmo reizi korekti varēs izmērīt tikai 2026.gadā.

Kopsavilkumā: aptaujas A (Eirobarometra) formulējums ir noderīgs starptautiskai salīdzināmībai, taču Latvijas Radara vajadzībām tas pārāk plaši aptver “maksāšanu” vispār, nevis tieši neoficiālus maksājumus. Eksperiments uzrāda, ka precīza norāde “neoficiāli, ārpus kases” būtiski samazina deklarēto “pieņemamības” līmeni un padara indikatora saturu daudz skaidrāku. Tāpēc ieteikums “Radaram” ir turpmāk lietot Aptaujas B formulējumu, vienu reizi nodrošinot metodoloģisko “tiltu” starp abām versijām un tālāk konsekventi ievērot nemainīgu metodoloģiju.

Eksperiments Nr.5. Respondentu sajūta par savu ietekmi Latvijā.

Šajā pārī tika salīdzinātas divas konceptuāli radniecīgas, bet psiholoģiski atšķirīgas metrikas par politisko iedarbību (political efficacy). Aptaujas A versijā izmantots apgalvojums, kas mēra iekšējo iedarbību: “Manai balsij Latvijā ir nozīme”, ar piecām piekrišanas kategorijām no “pilnīgi piekrītu” līdz “pilnīgi nepiekrītu”. Aptaujas B versijā jautājums pāriet uz sistēmas iedarbību: “Cik lielā mērā politiskā sistēma Latvijā ļauj tādiem kā Jūs ietekmēt politiku?”, ar skalu no “nemaz” līdz “ļoti daudz”. Abas pieejas skar ietekmes tēmu, taču Aptauja A prasa pašnovērtējumu par savu balsi, savukārt Aptauja B – spriedumu par sistēmas atvērtību.

Lai nodrošinātu skaidru salīdzinājumu, tika izmantoti divi Aptaujas B datu "griezumi". Pirmais variants "pozitīvajā" grupā iekļauj tikai atbildes “daudz” un “ļoti daudz”, kas atspoguļo stingru pārliecību par sistēmas atvērtību. Otrais variants pozitīvo kopu paplašina, pieskaitot arī atbildi “nedaudz”, tātad atzīstot kaut nelielu ietekmes iespēju. Griezums, kur “ļoti maz” tiek ieskaitīts pie pozitīvajiem, šajā analīzē netiek lietots.

Rezultāti atklāj izteiktu rāmējuma (framing) efektu. Aptaujā A apgalvojumam piekrita 49% (“pilnīgi” + “drīzāk piekrītu”). Aptaujā B, ja par pozitīvu uzskatām tikai atbildes “daudz/ļoti daudz” (stingrākais griezum - B1 grafikā), pozitīvo daļa sarūk līdz 9%. Savukārt, ja pozitīvajā grupā iekļaujam arī “nedaudz” (plašākais griezum - B2 grafikā), tā pieaug līdz 31%. Tātad, pārejot no iekšējās iedarbības uz sistēmas atvērtību, “jā” atbilžu īpatsvars krītas par aptuveni 40 procentpunktiem (salīdzinot Aptauju A ar Aptaujas B stingrāko griezum) un par 18 procentpunktiem (salīdzinot Aptauju A ar plašāko B griezum). Šīs atšķirības ir statistiski ļoti nozīmīgas (Mann–Whitney $Z = -19,535$; $p < 0,001$ un $Z = -7,809$; $p < 0,001$).

Šo plaisu nosaka atšķirīgā vērtējuma loģika. Apgalvojums “manai balsij ir nozīme” (Aptauja A) aicina uz pašefektivitātes izjūtu – daudzi cilvēki ir gatavi atzīt vismaz kādu personisku ietekmi, it īpaši, ja tajā ietilpst pilsoniskā rīcība, iniciatīvas vai ikdienas izvēles. Aptauja B prasa stingrāku vērtējumu par institucionālo atsaucību – vai sistēma ļauj ietekmēt politiku. Šādu pārliecību paust ir daudz grūtāk: pat tie, kuri izjūt personisku ietekmi, bieži netic, ka sistēma kopumā ir pietiekami atvērta. Tieši tāpēc, pieskaitot tikai “daudz/ļoti daudz”, pozitīvais īpatsvars ir ļoti zems (9%); iekļaujot “nedaudz”, tas pieaug (31%), tomēr joprojām ievērojami atpaliek no iekšējās iedarbības rādītāja (49%).

“Radara” vajadzībām ir svarīgi nošķirt, kas tiek mērīts. Ja indikators definēts kā iedzīvotāju īpatsvars, kurijūt, ka viņu balsij ir nozīme, metodoloģiski pareizi ir turpināt izmantot Aptaujas A formulējumu un summēt atbildes “pilnīgi piekrītu” + “drīzāk piekrītu”. Šī metrika ir saturiski skaidra un salīdzināma laika gaitā. Aptaujas B jautājums savukārt mēra ārējo (sistēmisko) politisko efektivitāti. Tas ir atsevišķs, derīgs indikators, kas drīzāk atspoguļo uztveri par varas atsaucību, nevis personisko spēju ietekmēt. To nevajadzētu izmantot Aptaujas A rādītāja aizstāšanai, jo tas formulējuma dēļ uzrādītu būtiski zemākas vērtības.

Kopsavilkumā: eksperiments apliecina, ka pāreja no “manai balsij ir nozīme” uz “sistēma ļauj ietekmēt” rada izteiktu metodoloģisku lēcienu. Aptauja A turpina mērīt iekšējo iedarbību un ir jālieto “Radara” indikatoram. Aptauju B, ja ir vēlme, var izmantot kā papildu, skaidri atdalītu rādītāju par sistēmas atvērtības uztveri, ja ir nepieciešams šāds paralēls skatījums.

Secinājumi

1. "Radara" metodoloģiskā konsekvence ir priekšnoteikums datu salīdzināmībai.

Eksperimenti pierādīja, ka "Radara" rādītāju ilgtermiņa salīdzināmība ir iespējama tikai tad, ja tiek saglabāti identiski jautājumu formulējumi un atbilžu formāti. Pat šķietami nelielas izmaiņas - piemēram, pāreja no piecu punktu Likerta skalas (standarta aptauju skala ar atbilžu variantiem, piemēram, "pilnīgi piekrītu" līdz "pilnīgi nepiekrītu") uz desmit punktu skalu vai normatīva apgalvojuma (formulējuma, kas pauž sabiedrībā pieņemtu normu, piemēram, "zagt ir slikti") ieviešana - būtiski maina rezultātu sadalījumu.

Šādas izmaiņas rada "metodoloģiskus artefaktus" - proti, mērītos rezultātus jeb statistiskas ilūzijas, ko nav radījusi reāla sabiedrības noskaņojuma maiņa, bet gan pati pētījuma metodes (instrumenta) maiņa. Šie artefakti rada šķietamas sabiedrības pārmaiņas, lai gan patiesībā tās nav notikušas. Tāpēc ilglaicīga un uzticama mērīšana iespējama tikai ar nemainīgu instrumentāriju (pētījuma anketu un tās uzbūvi), jo tieši metodoloģiskā disciplīna ir uzticamu laika rindu (datu kopuma, kas ievākta secīgos laika punktos, lai analizētu tendences) pamats.

2. "Radara" korupcijas indikators ir jāpārformulē, lai precīzi mērītu toleranci pret kukuļošanu.

No Eirobarometra aizgūtais jautājums par "naudas sniegšanu" Latvijas kontekstā izrādījās divdomīgs, jo daļa iedzīvotāju to interpretē kā legālu maksājumu vai nodevu, nevis kukuļošanu. Eksperiments pierādīja, ka, precizējot jautājumu ar frāzi "neoficiāli, ārpus kases", atbildes "nekad nav pieņemami" īpatsvars pieaug par gandrīz 19 procentpunktiem. Šis konstatējums nozīmē, ka līdzšinējais formulējums tikai daļēji atspoguļoja korupcijas toleranci. Precizēts jautājums ļauj skaidri nošķirt nelikumīgu rīcību no legālām maksāšanām un padara indikatoru saturiski skaidrāku un uzticamāku.

3. Jautājuma formāts un formulējums spēj radikāli mainīt rezultātu.

Pētījums apliecina, ka jautājuma struktūra un konteksts ietekmē atbilžu izvēli ne mazāk kā pats saturs. Uzticēšanās sabiedriskajiem medijiem, par ko tika jautāts garā institūciju sarakstā (piemēram, formātā "atzīmējiet visus, kam uzticaties"), uzrādīja par 28 procentpunktiem zemāku uzticēšanās līmeni nekā tad, ja jautājums tika uzdots atsevišķi. Šī starpība izskaidrojama ar atšķirīgu kognitīvo slodzi (garīgo piepūli, kas respondentam jāiegulda, lai apstrādātu informāciju un atbildētu) un uzmanības sadali.

Līdzīgi efekti novēroti arī citos pāros - mainot normatīvo toni (vai jautājums formulēts kā faktu konstatējums vai kā sabiedrībā pieņemtas normas apgalvojums), precizējuma pakāpi vai jautājuma mērķi, mainās arī respondentu izprudne par to, kas tieši tiek vērtēts. Līdz ar to pat šķietami "tehniska" izmaiņa jautājumā var būtiski ietekmēt gala rezultātu.

4. Konceptuāli līdzīgi jautājumi nav savstarpēji aizvietojami.

Eksperimenti parādīja, ka pat semantiski tuvi jautājumi mēra atšķirīgus konceptus un to rezultāti nav tieši salīdzināmi. Piemēram, apgalvojums “manai balsij ir nozīme” attiecas uz personisko pašefektivitātes sajūtu (indivīda ticību savām spējām ietekmēt notikumus), savukārt “sistēma ļauj ietekmēt politiku” - uz uztveri par institucionālo atvērtību (cik atsaucīga ir pati sistēma). Šie divi formulējumi radīja vairāk nekā 40 procentpunktu starpību pozitīvajās atbildēs.

Līdzīgi arī vispārīgais jautājums par “naudas sniegšanu” un specifiskais jautājums par “neoficiālu maksājumu” atspoguļo dažādas rīcības normas. Tāpēc mēģinājumi aizstāt vai “pieskaņot” indikatorus, izmantojot šķietami līdzīgus starptautiskos vai alternatīvos jautājumus, rada salīdzināmības un interpretācijas kļūdas.

5. Skalu dizains un galapunktu formulējums tieši ietekmē atbilžu intensitāti.

Pāreja no piecu punktu Likerta skalas uz desmit punktu skalu maina atbilžu struktūru pat tad, ja kopējais pozitīvo atbilžu īpatsvars paliek gandrīz nemainīgs. Šīs izmaiņas skar atbilžu intensitāti - proti, to, cik spēcīgi vai galēji respondenti pauž savu viedokli, atšķirībā no tā, vai viņi tam *vispār* piekrīt vai nepiekrīt.

Desmit punktu skalā respondenti biežāk izvēlas galējos vērtējumus, ja galapunkti ir emocionāli piesātināti (“piesardzības nekad nevar būt par daudz”). Savukārt normatīvās piekrišanas skalas ierobežo “pelēko zonu” (iespēju paust mērenu, nenoteiktu vai sociāli nevēlamu, bet daļēji pieņemamu attieksmi) un mazina atklātu pieļaušanas atzīšanu. Līdz ar to skalas garums, valodas tonis un skalas galapunktu (enkuru) formulējums - respektīvi, vārdi, kas apzīmē skalas sākumu un beigas (piemēram, 'pilnīgi nepiekrītu' un 'pilnīgi piekrītu') - nav tikai tehniska izvēle. Tie nosaka, cik “stingri” vai “mīksti” respondenti pauž savu nostāju, tādējādi tieši ietekmējot datu intensitāti un interpretācijas iespējas.

Rekomendācijas

Balstoties uz eksperimentu rezultātiem un izdarītajiem secinājumiem, šajā sadaļā ir formulētas pētījuma rekomendācijas. Tās ir strukturētas divās daļās, adresējot tās divām galvenajām mērķauditorijām: pirmkārt, "Radara" turpmākajiem pasūtītājiem un īstenotājiem, un, otrkārt, publiskā sektora socioloģisko pētījumu pasūtītājiem kopumā.

Rekomendācijas "Sabiedrības saliedētības radara" nākotnei

1. Metodoloģiskā konsekvence: saglabāt esošos indikatorus nemainīgus

Pētījuma galvenais secinājums ir, ka metodoloģiskā konsekvence ir kritiski svarīga datu salīdzināmībai laika gaitā. Eksperimenti pārliecinoši pierādīja, ka alternatīvie jautājumu formulējumi vai skalas (Aptaujas B versijas) nav savstarpēji aizvietojami ar "Radara" esošajiem (Aptaujas A versijas) jautājumiem. Piemēram, pāreja no institūciju saraksta uz individuāliem uzticības jautājumiem (kā Eksperimentā Nr. 1) radītu mākslīgu uzticības pieaugumu, pāreja uz 10 punktu skalu sociālajai uzticībai (kā Eksperimentā Nr. 2) mainītu atbilžu intensitāti, un pāreja no uzvedības vērtējuma uz normatīvu apgalvojumu nodokļu jautājumā (kā Eksperimentā Nr. 3) mākslīgi samazinātu pieļaujamības rādītāju. Jebkuras šādas izmaiņas "salauztu" esošās laika rindas un radītu metodoloģiskus artefaktus, kas tiktu kļūdaini interpretēti kā reālas sabiedrības noskaņojuma izmaiņas. Tāpēc, izņemot vienu specifisku gadījumu, "Radarā" ir jāturpina izmantot esošie (Aptaujas A tipa) jautājumi, saglabājot stingru metodoloģisko disciplīnu.

2. 2026. gadā veikt korupcijas indikatora nomaiņu, izmantojot "tilta testu"

Vienīgais indikators, kas uzrādīja būtiskas satura problēmas, ir no Eurobarometra aizgūtais vispārīgais jautājums par neoficiāliem maksājumiem (Aptaujas A variants). Eksperiments Nr. 4 pierādīja, ka tā formulējums ("sniegt naudu") Latvijas kontekstā ir divdomīgs un daļa respondentu to acīmredzami jauc ar legāliem maksājumiem. Daudz precīzākais Aptaujas B formulējums ("neoficiāli, ārpus kases sniegt naudu") mēra tieši kukuļošanas pieņemamību. Lai "Radars" iegūtu saturiski ticamākus datus, ir ieteicams pāriet no vispārīgā uz precizēto formulējumu. Lai nodrošinātu datu salīdzināmību laika gaitā, nedrīkst mainīt jautājuma formulējumu bez "tilta testa" – brīža, kad vecais un jaunais formulējums tiek uzdoti vienā un tajā pašā aptaujā. Tāpēc 2026. gada "Radarā" ieteicams izmantot šādu dizainu: tajā pašā aptaujā uzdot abus jautājuma variantus, gan vispārīgo ("Vai ir pieņemami sniegt naudu..."), gan precizēto ("Vai ir pieņemami neoficiāli, ārpus kases sniegt naudu..."). Izlasi jāsadala divās daļās, piemēram, pa 1000 cilvēkiem katrā: vienai grupai vispārīgo jautājumu uzdot aptaujas sākumā, bet precizēto – beigās; otrai grupai – pretēji (precizēto sākumā, vispārīgo beigās). Šādi tiek kontrolēts "secības efekts" – atbildes netiek ietekmētas ar to, ka cilvēks jau redzējis līdzīgu jautājumu. Starp abiem jautājumiem jāiekļauj "filler" jeb neitrāli jautājumi, lai respondentam neveidotos tiešs salīdzinājums. Pēc datu ievākšanas jāaprēķina, par cik procentpunktiem atšķiras rezultāti starp abiem formulējumiem, un jānosaka 95% ticamības intervāls šai atšķirībai. Ja atšķirība (Δ) ir

stabila dažādās sabiedrības grupās, to var izmantot, lai 2024. gada mērījumu (kur bija tikai vispārīgais jautājums) pārrēķinātu, it kā toreiz jau būtu uzdots precizētais variants. Savukārt, ja starpība izrādās mainīga vai būtiski atšķiras pēc aptaujas veida (piemēram, klātienē vs. internetā), labāk ir deklarēt jaunu datu sēriju un sākt indikatora mērīšanu no nulles.

Rekomendācijas publiskā sektora socioloģijas pasūtītājiem

3. Veidot neatkarīgas nacionālās dažādu indikatoru laika rindas, nevis paļauties uz ārējiem avotiem

Šis pētījums (īpaši Eksperiments Nr. 4 un 5) parāda, cik riskanti ir paļauties uz ārējiem, piemēram, starptautiskiem, datu avotiem (kā Eirobarometrs) ilgtermiņa nacionālajam monitoringam. Pirmkārt, starptautiskie jautājumi var būt Latvijas kontekstam nepietiekami precīzi, kā tas ir ar vispārīgo korupcijas jautājumu šajā pētījumā. Otrkārt, ja starptautiskā institūcija nolems mainīt savu metodoloģiju vai pārtrauks vākt datus, nacionālie datu lietotāji paliks bez indikatora. Treškārt, kā pierādīja Eksperiments Nr. 5, šādu "pazudušu" indikatoru nevarēs viegli aizvietot ar citu "līdzīgu" jautājumu, jo pat konceptuāli tuvi formulējumi mēra pilnīgi atšķirīgas lietas (piemēram, personīgā ietekme iepretī sistēmas atsaucībai). Tāpēc valsts pārvaldei ir drošāk un metodoloģiski pamatotāk veidot un uzturēt savas, kontrolējamas nacionālo datu laika rindas, kāds ir "Radars".

4. Pievērst aptauju veikšanas metodoloģijai tikpat lielu uzmanību kā aptauju rezultātiem

Šis eksperiments ir spilgts atgādinājums, ka socioloģiskajos datos "velns slēpjas detaļās", un metodoloģija tieši nosaka rezultātu. Salīdzināmi dati nenožīmē tikai "līdzīgu jautājuma formulējumu". Pasūtītājiem ir jākontrolē un jābūt pārliecinātiem, ka laika gaitā vai starp dažādiem pētījumiem tiek saglabāta identiska ne tikai jautājuma saturs, bet arī: jautājuma forma (vai tas ir sarakstā vai atsevišķi, kā Eksperimentā Nr. 1); skalas uzbūve (vai tiek lietota 5 vai 10 punktu skala, kā Eksperimentā Nr. 2); formulējuma tips (vai tas ir uzvedības vai normatīvs jautājums, kā Eksperimentā Nr. 3); un konceptuālais tvērums (vai mērām personīgo sajūtu vai sistēmas vērtējumu, kā Eksperimentā Nr. 5).